

Wartości w teorii prawa Jerzego Wróblewskiego

Jerzy Leszczyński

Values in Jerzy Wróblewski's legal theory

Abstract: The article presents the role of values and evaluation practices in Jerzy Wróblewski's legal theory. An overview of the theory includes here the interpretation and the application of the law, in both of which Wróblewski shows the axiological choices made by a lawyer. These choices are only partly limited by the interpretative directives, those generally accepted in a legal culture. The author of the article describes the two ideologies (normative theories), distinguished by Wróblewski, of the legal interpretation (and of the application of the law), which are contradictory to each other as they refer to opposing values: legal certainty and flexibility of law. A third type of ideology, identified by Wróblewski refers to the value of rationality and tries to mitigate the contradictions of the previous two. Some similarities between Wróblewski's legal theory and the theory of H.L.A.Hart may allow to treat him as the co-founder of a sophisticated version of legal positivism.

Keywords: law, legal theory, legal interpretation, application of law, axiology, evaluations, ideology of legal interpretation.

|

Twórczość Jerzego Wróblewskiego niewątpliwie wywarła bardzo znaczący wpływ na polską teorię prawa. Obejmuje szeroki zakres zainteresowań Autora, w którym przede wszystkim mieszczą się zagadnienia wykładni prawa, tworzenia i stosowania prawa, zagadnienia metodologiczne i ogólna refleksja

* Uniwersytet Łódzki
jurek.leszczyński@gmail.com

nad statusem nauk prawnych. Charakterystyczny dla niego sposób stawiania problemów, stosowane dystynkcje określające naturę tych problemów, sposób ich rozwiązywania oraz styl argumentacji są rozpoznawane i kontynuowane w twórczości części badaczy obecnie podejmujących te same zagadnienia. Jednakże trudno jest dziś stwierdzić, czy któraś z całościowych koncepcji Wróblewskiego stanowi paradygmat badawczy dla polskiej teorii prawa. Prezentowane opracowanie nie przyniesie odpowiedzi na to pytanie, może nas do niej jedynie przybliżyć poprzez przypomnienie jednego z najbardziej charakterystycznych wątków twórczości Autora, który przenika cały jego dorobek.

Teoria prawa Wróblewskiego jest teorią pozytywistyczną. Autor unikał deklaracji co do przynależności jego teorii do nurtu pozytywistycznego, jednak tego rodzaju kwalifikacja nie nastrocza wątpliwości. Można wskazać na wiele motywów prowadzących Wróblewskiego do pozytywizmu prawniczego, nie jest jednak konieczne prześledzenie ich w ramach tego opracowania. Ze względu na podjęty temat należy wskazać na ten, który dotyczy jego przekonań co do wymagań stawianych nauce. Zgodnie z nimi nauka prawa powinna być wolna od wartości, gdyż nie można przyjąć realnego istnienia wartości i w konsekwencji możliwości ich poznawania. Może zaskakiwać fakt, że mimo pozytywistycznej postawy Jerzy Wróblewski kojarzony jest z zapoczątkowaniem systematycznych badań nad aksjologią prawa w polskiej teorii prawa. Wyjaśnienie tego wydaje się łatwe, gdy skupimy nieco uwagi nad źródłem aksjologicznych zainteresowań Autora i sposobami rozwiązywania przezeń pojawiających się problemów.

Punktem wyjścia w prezentacji tytułowego zagadnienia powinna być teoria wykładni Wróblewskiego, przedstawiona w pracy *Zagadnienia teorii wykładni prawa ludowego* opublikowanej w 1959 roku. W niej postawiona została teza o nierozstrzygalności znaczeniowej norm prawnych. Jak to ujął Wróblewski, „szereg wypadków prawnych nie może być rozstrzygniętych z tego względu, iż znaczenie odpowiednich norm prawnych nie jest określone w dostatecznym stopniu, by rozstrzygnięcie w sposób uzasadniony mogło na ich podstawie nastąpić”. Nierozstrzygalność znaczeniowa norm prawnych domaga się istnienia takich dyrektyw interpretacji, które wychodzą poza dyrektywy językowe i umożliwiają

„odpowiednie sprecyzowanie znaczenia norm”. Sformułowanie tych dyrektyw zależy od założenia pewnych celów i w zależności od nich normatywne teorie wykładni przyjmują określone dyrektywy jako środki do osiągnięcia tych celów¹. Cele te są przez Autora przedstawione jako wartości, oznacza to więc, że u samych podstaw jego teorii wykładni interpretacja prawa jest w sposób konieczny zależna od ocen dokonywanych przez prawników. Dotyczy to również momentu powzięcia wątpliwości na tle „bezpośredniego rozumienia” normy, który jest początkiem wykładni; punktem wyjścia wykładni jest w zasadzie ocena o charakterze celowościowym lub moralnym, z wyjątkiem przypadku, gdy wątpliwość płynie z właściwości semantycznych języka lub właściwości systemu prawa².

Jerzy Wróblewski według własnych deklaracji zbudował teorię o charakterze opisowym, w której dyrektywy normatywnych teorii wykładni są rekonstruowane z materiałów badawczych, w szczególności uzasadnień orzeczeń sądowych. Recepcja tej teorii zmieniła sposób jej postrzegania, z biegiem lat uznana została bowiem za teorię normatywną. Wynikało to z potrzeby oparcia praktyki wykładni na wzorcach „obowiązujących”; tylko jako składowe teorii normatywnej dyrektywy wykładni miały moc uzasadniająca. Jest to sytuacja typowa dla nauk praktycznych, w których wiedza teoretyczna jest niejako idealną praktyką³. Teoria Wróblewskiego nie spełnia praktycznych wymagań teorii normatywnej ze względu na swoją niekompletność, gdyż nie zawiera kluczowego momentu rozstrzygnięcia sytuacji konfliktowych pomiędzy dyrektywami wykładni.

II

Wróblewski dzieli dyrektywy wykładni na te, które dotyczą właściwego przebiegu procesu wykładni (dyrektywy pierwszego stopnia) i na dyrektywy dotyczące prawidłowości

¹ Jerzy Wróblewski, *Zagadnienia teorii wykładni prawa ludowego*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1959, s. 143-144 (dalej: ZTWPL).

² Kazimierz Opałek, J. Wróblewski, *Zagadnienia teorii prawa*, PWN, Warszawa 1969, s. 274 (dalej: ZTP).

³ Marek Zirk-Sadowski, *Pojęcie, koncepcje i przebieg wykładni prawa administracyjnego*, [w:] *System Prawa Administracyjnego*, t. 4: *Wykładnia w prawie administracyjnym*, Leszek Leszczyński, Bartosz Wojciechowski, M. Zirk-Sadowski (red.), C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 172.

używania tych pierwszych (dyrektywy drugiego stopnia). Ujęcie dyrektyw pierwszego stopnia w trzy grupy, dyrektyw językowych, systemowych i funkcjonalnych stanowi zasadniczo rekapitulację obecnych już w doktrynie prawa typologii wykładni. Warto wskazać na różnice między nimi, podkreślane przez Wróblewskiego.

Dyrektywy sensowności zwrotów językowych nie są zwykle zaliczane do dyrektyw interpretacyjnych, ale można przyjąć, że „się wśród nich czy obok nich mieszczą”. Wiele z interpretacyjnych dyrektyw językowych jest założona przez sam fakt sformułowania normy w określonym języku⁴. Wróblewski odwołuje się do Kazimierza Ajdukiewicza koncepcji dyrektyw sensu (empirycznych, aksjomatycznych, dedukcyjnych), które obok słownika i reguł syntaktycznych charakteryzują język⁵. Wyróżnia jeszcze typ czwarty: normatywne dyrektywy sensu, ustalające znaczenie dla wyróżnionych przez Wróblewskiego „nazw normatywnych”, których desygnaty stanowią klasy zachowań lub podmiotów zachowań w specyficznej relacji do normy⁶. Odgrywają one podstawową rolę w wykładni, gdyż w oparciu o nie można uznać sensowność norm rozumianą jako możliwość orzeczenia o spełnieniu lub niespełnieniu normy.

Systemowe dyrektywy wykładni regulują proces wykładni normy nie tylko jako zwrotu w jakimś określonym języku, ale jako elementu systemu prawa, ujmowanego jako całość obdarzona właściwościami dostrzegalnymi z socjologicznej perspektywy, w szczególności spójna znaczeniowo, co jest warunkiem skutecznego wywierania wpływu na zachowania. Dyrektywy te muszą być zawarte w normatywnej teorii wykładni, nie są bowiem założone w fakcie rozumienia wszelkich zwrotów sformułowanych w danym języku.

Szczegółe miejsce w normatywnych teoriach wykładni zajmuje grupa dyrektyw zwanych funkcjonalnymi. Wróblewski podkreśla niedookreślony charakter tych dyrektyw, bardzo szeroko i ogólnie odnoszących się do kontekstu społeczno-politycznego. Domaganie się uznania roli dyrektyw funkcjonalnych jest przyczyną rozłamu normatywnych teorii

⁴ ZTWPL, s. 145-146.

⁵ Tamże, s. 16 i n.

⁶ Tamże, s. 20-26.

wykładni na te, które preferują dążenie w procesie wykładni do pewności prawnej, bezpieczeństwa prawnego etc. (styczne lub subiektywistyczne normatywne teorie wykładni podkreślają wagę dyrektyw językowych wykładni) i te preferujące „adekwatność prawa do życia” (dynamiczne lub obiektywistyczne normatywne teorie wykładni podkreślają wagę dyrektyw funkcjonalnych wykładni).

Dyrektywy drugiego stopnia mają rozwiązać problem, gdy dyrektywy pierwszego stopnia nie prowadzą do jednego rezultatu wykładni. Jeszcze w *Zagadnieniach teorii wykładni prawa ludowego* Wróblewski wiąże dyrektywy drugiego stopnia z problemem kolejności zastosowania dyrektyw wykładni pierwszego stopnia: językowych, systemowych i funkcjonalnych⁷, ale już w *Zagadnieniach teorii prawa wyodrębnienia* dwie kategorie dyrektyw drugiego stopnia: dyrektywy określające kolejność stosowania dyrektyw pierwszego stopnia (nazwane w późniejszych pracach dyrektywami procedury) i dyrektywy rozstrzygające o wyborze jednego z wyników równolegle przeprowadzanej wykładni z użyciem dyrektyw pierwszego stopnia (nazwane w później dyrektywami preferencji lub wyboru). Zaznaczyć należy, że dyrektywy procedury mogą wykluczyć zastosowanie wykładni funkcjonalnej czy nawet systemowej, jeśli według przyjętej statycznej normatywnej teorii wykładni celem wykładni jest uzyskanie jasnego znaczenia, choćby tylko w kontekście językowym (*interpretatio cessat in claris*)⁸. Dyrektywa wskazująca na zakończenie wykładni w takiej sytuacji musi być w istocie uznana za dyrektywę preferencji „przebraną” w neutralną aksjologicznie dyrektywę procedury⁹.

Wybór pomiędzy statycznymi a dynamicznymi teoriami wykładni pozostał otwarty. Z perspektywy opisowej nie udało się zrekonstruować dyrektyw kolizyjnych w wykładni, gdyż praktyka wykładni ukształtowała preferencje o zasięgu co najwyżej dziedzinowym. Znajduje to zresztą

⁷ Tamże, s. 399.

⁸ ZTP, s. 261.

⁹ Por. Tomasz Gizbert-Studnicki, *Dyrektywy wykładni drugiego stopnia*, [w:] Agnieszka Choduń, Stanisław Czepita (red.), *W poszukiwaniu dobra wspólnego. Księga Jubileuszowa Profesora Macieja Zielińskiego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2010, s. 60-61.

odzwierciedlenie w stosowanej przez Autora nomenklaturze, bowiem w późniejszych pracach pisze on o „ideologii wykładni” jako alternatywie dla „teorii normatywnej wykładni” zwracając uwagę na to, że projekt budowy teorii normatywnej w polskiej teorii prawa nie został jeszcze zrealizowany¹⁰.

Wobec niespójności celów (wartości) stawianych przez normatywne teorie wykładni jest jasne, dlaczego z użyciem dyrektyw funkcjonalnych może wiązać się zarzut „odejścia od prawa obowiązującego”¹¹. Zarzut taki jest zwykle formułowany przeciwko użyciu dyrektyw funkcjonalnych. Dzieje się tak zwłaszcza wtedy, gdy – jak to wyjaśnia Wróblewski – pod pozorem zastosowania dyrektyw funkcjonalnych interpretator wprowadzi swoje własne rozstrzygnięcia. Ograniczenie stanowić może *ratio legis* stosunkowo dobrze ugruntowana w rzetelnie rozważonym kontekście sytuacyjnym. Wróblewski zaznacza, że wpływ interpretatora na wynik wykładni nie jest wyłączony przy zastosowaniu dyrektyw interpretacyjnych poprzednio wymienionych rodzajów, jednakże różnica polega na tym, że określoność dyrektyw językowych i systemowych wytycza w miarę ściśle procedurę wykładni i naruszenie ich jest stosunkowo łatwe do skontrolowania. Z opisowego punktu widzenia stwierdzenie pewnej swobody w odwoływaniu się do dyrektyw funkcjonalnych nie jest ich oceną, która według Autora możliwa byłaby jedynie na gruncie normatywnej teorii wykładni. Tylko z takiej perspektywy możliwe jest odróżnienie ustalenia i nadania znaczenia normie, a więc stosowania i tworzenia prawa.

III

Dwie kwestie poruszone w tej relacji stanowiska Wróblewskiego dotyczącego wykładni wymagają komentarza. Stosując dyrektywy funkcjonalne z założenia pozostajemy w procesie ustalania znaczenia odnosząc się do kontekstu pragmatycznego normy. O tym, czy nie przekraczamy granicy pomiędzy

¹⁰ J. Wróblewski, *Rozumienie prawa i jego wykładnia*, Ossolineum, Wrocław 1990, s. 97; tenże, *Contemporary Models of the Legal Sciences*, Ossolineum, Wrocław 1989, s. 26.

¹¹ ZTWPL, s. 147.

stosowaniem i tworzeniem prawa przesądzić może, według Autora, uznanie określonych dyrektyw za dopuszczalne, tj. uznanie ich jako dyrektyw wykładni w ramach teorii normatywnej wykładni. Takie podejście oznacza, że rozpoznanie, czy znacznie normy zostało ustalone czy nadane jej przez interpretatora nie może dokonać się na podstawie „analizy” tego znaczenia, lecz poprzez sprawdzenie, czy do tego znaczenia interpretator doszedł poprzez zastosowane uznanych dyrektyw wykładni czy nie. Granicę wykładni ustala się poprzez akceptację lub odrzucenie określonych dyrektyw interpretacyjnych. Sens terminu „rzeczywiste znaczenie” normy jest wyjaśniany jako znaczenie osiągane przy zastosowaniu powszechnie przyjmowanych dyrektyw interpretacyjnych¹². Oznacza to, że kwestia oddzielenia wykładni i prawotwórstwa została zrelatywizowana do przyjętej powszechnie normatywnej teorii wykładni, w której bardzo istotną rolę odgrywają wartości, a która, jak powiedziano, nie została wypracowana.

Drugą kwestią jest wyjaśnienie co znaczy, że dyrektywy wykładni funkcjonalnej mogą być użyte dla pozoru, tj. dla uzasadnienia „własnego rozstrzygnięcia”. Uwaga ta jest niezwykle istotna w kontekście rozważań Wróblewskiego. Wydaje się, że nie chodzi o samą możliwość znalezienia uzasadnienia własnych preferencji w ogólnych dyrektywach odwołujących się do wartości statycznych lub dynamicznych, lecz o to, że interpretator może wcale nie kierować się dyrektywą interpretacyjną, a używać jej do racjonalizacji rozstrzygnięcia. Jest to obiekcja raczej zaskakująca, bowiem dwubiegunowość teorii normatywnych powoduje ich niekonkluzywność, a zatem interpretator nie ma wytycznej jednej drogi postępowania. Możliwość pozornego odwołania się wartości w procesie wykładni pojawia się przy analizie oddzielenia porządków wartości wewnętrznych i zewnętrznych stosowania prawa. Jawne preferowanie wartości bezpieczeństwa prawnego osiąganego (według zwykle przytaczanych argumentów) przez wykładnię językową, może być związane z ukrytym preferowaniem określonego osądu moralnego, któremu służy taka wykładnia.

¹² ZTP, s. 265-267.

Możliwość pozornego zastosowania dyrektyw wykładni może być pewną ceną za wydobycie na pierwszy plan teorii wykładni uwikłań aksjologicznych, które przeniknęły do praktyki i tam zostały przekształcone w zalecenia normatywne. Zachęca to do łatwego i płytkiego zarazem uzasadnienia rozstrzygnięć w zakresie wykładni, w jakimś stopniu zwalniając z obowiązku przeprowadzania głębszych analiz dotyczących skonkretyzowanych skutków tych rozstrzygnięć, nie w sferze abstrakcyjnych wartości, ale realnego życia. Łatwiej jest uzasadnić literalne zastosowanie przepisu przez odwołanie się do pewności prawa niż oceniając konsekwencje takiego rozstrzygnięcia.

Na marginesie można powiedzieć, że taki przypadek wykrzywiającej recepcji ustaleń teoretycznych nie jest odosobniony. Podobny los spotykał teorię racjonalnego prawodawcy opracowaną przez Leszka Nowaka. Wyniki teoretycznych badań rekonstruujących założenie o racjonalności prawodawcy, wyjaśniające wiele aspektów procesu wykładni, adoptowane przez praktykę przekształciło się w „uzasadniony teoretycznie”, ale pusty w istocie argument, że zakładana racjonalność prawodawcy nakazuje rozumieć dany przepis tak a tak.

IV

Kwestie wartości zostały również umiejscowione przez Wróblewskiego w teorii stosowania prawa, w istotnym stopniu wchłaniając ustalenia dotyczące teorii wykładni. Zasadniczym elementem – z punktu widzenia interesującego nas tematu – są ideologie stosowania prawa. Gdy chodzi o nazwę, mamy tu do czynienia z podobnym użyciem jak w przypadku normatywnych teorii wykładni – ideologia stosowania prawa to załączkowa forma normatywnej teorii stosowania prawa. O ideologiach stosowania prawa Wróblewski pisze (nie dokonując ich typologii) już w *Zagadnieniach teorii prawa*, pracy napisanej wspólnie z Kazimierzem Opałkiem, opublikowanej w 1969 roku. W późniejszych pracach poświęconych sądowemu stosowaniu prawa rozważane są ideologie sądowego stosowania prawa bazujące na ogólnej charakterystyce ideologii stosowania prawa. Ideologie te są zbiorami poglądów na temat

tego, jak sądy powinny stosować prawo wraz z ewentualnym uzasadnieniem teoretycznym formułowanych postulatów¹³. Można je rozpatrywać przede wszystkim z punktu widzenia wartości jakie sąd ma realizować, pogrupowanych według zasady „pokrewieństwa” i wspierania.

Rekonstrukcja ideologii stosowania prawa jest rezultatem badań orzecznictwa i doktryny. Wyodrębnienie typów tych ideologii jest również efektem metateoretycznych zainteresowań Wróblewskiego, bazuje bowiem na pewnej typologii poglądów teoretycznych dotyczących tego, jak przebiega zastosowanie prawa (teorie pozytywistyczne przeciwstawione są teoriom realistycznym). Krytyka tych teorii ujawniła zawarty w nich istotny element postulatywny, który stanowi trzon każdej ideologii stosowania prawa.

Przyjrzenie się modyfikacjom koncepcji ideologii w stosowaniu prawa prowadzi do interesujących spostrzeżeń. W *Zagadnieniach teorii prawa* Autor analizuje cztery wartości zaangażowane w stosowanie prawa: legalność, moralność, skuteczność i pewność prawa¹⁴. Dwie przeciwstawne ideologie stosowania prawa nie są jeszcze nazwane, a jedynie odniesione analogicznie do znanej już typologii przeciwstawnych normatywnych teorii (ideologii) wykładni – statycznych i dynamicznych. Właśnie wartość pewności prawa jest rozważana jako naczelna wartość teorii statycznych. Pozostałe z wymienionych wartości nie zostały przypisane do jakichś typów ideologii. Typologia ta pojawia się w pierwszym wydaniu *Sądowego stosowania prawa* z roku 1972 oraz w monografii *Wartości a decyzja sądowa*¹⁵ z roku 1973.

Wróblewski wyróżnia trzy typy ideologii stosowania prawa odniesione do działalności sądów: ideologię związanej decyzji sądowej, ideologię swobodnej decyzji sądowej oraz ideologię praworządnej decyzji sądowej. Dwie pierwsze w znacznym stopniu odwołują się do omówionych już wartości cenionych w normatywnych teoriach (ideologiach)

¹³ J. Wróblewski, *Sądowe stosowanie prawa*, PWN, Warszawa 1972, s. 323; (dalej: SSP I).

¹⁴ ZTP, s. 298 i n.

¹⁵ J. Wróblewski, *Wartości a decyzja sądowa*, Ossolineum, Wrocław 1973 (dalej: WDS).

wykładni – odpowiednio: statycznej i dynamicznej. Ideologia związanej decyzji sądowej ma źródła w myśli liberalnej i pozytywizmie prawniczym¹⁶. U jej podstaw tkwi ideał wolności, której zabezpieczeniem jest decyzja sędziowska oparta na prawie oraz pewność prawna i bezpieczeństwo prawne. Ideologia ta zakłada, że tylko prawo jest podstawą decyzji sądowych i przez to jednostka jest bezpieczna przed arbitralnymi rozstrzygnięciami sądów. Wizja procesu stosowania prawa odpowiadająca tym założeniom jest według ideologii związanej decyzji sądowej jak najbardziej realistyczna, a polega na rygorystycznym logicznie, sylogistycznym wyprowadzaniu rozstrzygnięć sądowych z obowiązujących przepisów ustawy. Teoretycznego uzasadnienia takiej wizji dostarcza pozytywizm prawniczy.

Ideologia swobodnej decyzji sądowej nie przeczy tym ideałom, jednakże w warstwie teoretycznej podważa możliwość ich osiągnięcia. Dostrzeżenie, a nawet przerysowanie swobody działania sędziów, zwłaszcza wynikającej z dokonywanych ocen związanych z zastosowaniem przepisów, otwiera drogę do stawiania im różnorodnych wymagań pod hasłem zerwania z formalizmem. Zakwestionowany został pogląd o możliwości poddania stosowaniu prawa logicznym formułom. Ideologia ta jest znacznie bardziej zróżnicowana, obejmuje skrajne programy od odrzucenia abstrakcyjności i ogólności norm w imię poszukiwania rozstrzygnięć najbardziej odpowiednich dla jednostkowych przypadków, po wersji umiarkowane postulujące „wolne poszukiwanie naukowe” prawa, zwłaszcza odwołujące się do socjologii. We wszystkich wersjach podbudowa ideologii jest anty-pozytywistyczna; w szczególności jest podkreślana rola ocen w stosowaniu prawa.

Trzecia ideologia według Wróblewskiego wyłoniła się z praktyki sądowej w ustroju socjalistycznym, a jej kluczową wartością jest praworządność. Lektura tych fragmentów może skłaniać do wniosku, że wyodrębnienie tej ideologii jest odpowiedzią na oczekiwanie ówczesnej władzy na krytykę i odrzucenie burżuazyjnych wartości oraz poszukiwanie

¹⁶ Omówienie poniższe opieram na pracy J. Wróblewskiego, *Sądowe stosowanie prawa* (wyd. II), PWN, Warszawa 1988, rozdz. XII (dalej: SSP II).

ideologii stosowania prawa adekwatnej do ideologii ustroju. Nie można tego wykluczyć. Jednakże w ideologiach tych jest zawarte całe spektrum teoretycznych poglądów na prawo i jego stosowanie, więc Wróblewski nie może ich po prostu zakwestionować, a raczej poszukuje rozwiązania znoszącego lub łagodzącego napięcia pomiędzy nimi. W pewnym uproszczeniu można powiedzieć, że z prac Autora przebija ceniecie przede wszystkim wartości łączonych z pozytywizmem prawniczym i kwestionowanie pozytywistycznej wizji stosowania prawa.

Rekonstruowaniu (czy raczej konstruowaniu) ideologii praworządnej decyzji sądowej przyświeca cel rozwiązania dylematu, jaki stwarzają poprzednie ideologie. Hipoteza rozwiązania niezgodności pomiędzy wartościami statycznymi i dynamicznymi poprzez poszukiwanie wartości wyższego rzędu, na podstawie których możliwe jest sformułowanie kompromisowej normatywnej teorii wykładni pojawia się w *Zagadnieniach teorii prawa*, nie znalazła jednak tam rozwinięcia¹⁷. W drugim wydaniu *Sądowego stosowania prawa* z 1988 roku Wróblewski zauważa, że poszukiwanie dyrektyw drugiego stopnia uznanych na gruncie obu rywalizujących normatywnych teorii wykładni może dokonać się poprzez odwołanie do racjonalności prawodawcy jako pewnego kompromisu pomiędzy praworządnością i sprawiedliwością, które akcentują obie teorie¹⁸. Idea dotycząca sposobu rozwiązania dylematu przeciwstawnych ideologii wykładni przeniesiona została na grunt ideologii stosowania prawa. W efekcie do ideologii praworządnej decyzji sądowej włączona została wartość racjonalności¹⁹. Wróblewski rozumie racjonalność jako uzasadnialność decyzji przez jej przesłanki (racjonalność wewnętrzna) i uzasadnienie samych przesłanek (racjonalność zewnętrzna). W ideologii praworządnej i racjonalnej decyzji sądowej racjonalność jako wartość jest realizowana poprzez właściwe uzasadnienie decyzji, co najmniej w stopniu wymaganym przez racjonalność wewnętrzną dla osiągnięcia spójności decyzji.

¹⁷ ZTP, s. 266.

¹⁸ SSP II, s. 153.

¹⁹ Tamże, s. 393.

V

Ogólne wyjaśnienia Wróblewskiego dotyczące sposobu rozumienia terminu „wartość” są nader proste. Jest oczywiste, że deklarując antykognitywizm nie buduje żadnej substancjalnej teorii wartości. Zaznacza, że chociaż termin „wartość” sugeruje jakąś ontologię uznającą istnienie wartości jako swoistego rodzaju bytu, nie rezygnuje z używania tego terminu. Dla Wróblewskiego „wartościowy” to tyle, co „oceniany”²⁰. Co do semantyki ocen wskazuje na ograniczoną stosowalność przyjmowanej przez niego dyrektywalnej koncepcji znaczenia, która „nie wyjaśnia i wyjaśniać nie może sugestywności tych wyrażen, ich związku z przeżyciami i postawami podmiotów, które je formułują i które są ich odbiorcami”²¹.

W monografii *Wartości a decyzja sądowa* Jerzy Wróblewski przeprowadził szczegółową analizę ocen dokonywanych w procesie stosowania prawa. Przytaczam skrótkowo niektóre z zaproponowanych tam ustaleń z dziedziny formalnej aksjologii prawniczej²². Analiza oparta jest na trzech formalnych klasyfikacjach wartości zaangażowanych w ten proces. Wróblewski wyróżnia wartości „wewnętrzne” i „zewnątrzne”, „zasadnicze” i „instrumentalne” oraz „przeniesione”, „samoistne” i „pośrednie”.

Wartości „wewnętrzne” i „zewnątrzne” odróżnione zostały ze względu na stosunek do prawa. Pierwsze tkwią niejako w prawie obowiązującym, drugie są rezultatem oceny prawa z punktu widzenia kryteriów poza prawnych. Odróżnienie wartości „zasadniczych” i „instrumentalnych” jest oparte na analogicznej klasyfikacji ocen. Oceny instrumentalne są zrelatywizowane instrumentalnie, tj. ocenia się coś jako skuteczny środek do osiągnięcia celu. Oceny zasadnicze nie są zrelatywizowane instrumentalnie, mogą być natomiast zrelatywizowane systemowo, wówczas gdy ocena odwołuje się do wartości przynależnej do określonego systemu aksjologicznego. Wartość „przeniesiona” sądowego stosowania prawa to taka, o której stwierdza się, gdy realizuje

²⁰ WDS, s. 43-44.

²¹ SSP I, s. 75.

²² Omówienie opieram na WDS, rozdz. II.

ona wartość prawa. Innymi słowy wartości te powstają w ten sposób, że transponuje się oceny prawa na jego stosowanie. Jeśli ocenia się stosowanie prawa z punktu widzenia wartości, które nie zależą od tego, jak ocenia się prawo, mają one charakter „samoistny”. Wartości „pośrednie” to takie, które mogą być ujmowane zarówno jako wartości „przeniesione”, jak i „samoistne”. Wartościami „samoistnymi” są legalność i praworządność, pewność, jednolitość, obiektywność oraz wartości prakseologiczne. Wartościami „pośrednimi” są sprawiedliwość i słuszność.

VI

Należy zwrócić uwagę na podobieństwo niektórych rysów teorii prawa Wróblewskiego do teorii zbudowanej przez twórcę wyrafinowanego pozytywizmu prawniczego, Herberta L. A. Harta, choć jego podstawowe dzieło *The Concept of Law* opublikowane zostało w 1961 r. Chodzi zwłaszcza o początkową tezę Wróblewskiego o nieokreśloności znaczeniowej normy prawnej. Hart wyraża podobny pogląd, że w konkretnych zastosowaniach ogólnej normy występuje niepewność w sprawie wymaganego sposobu zachowania, spowodowana otwartą tekstowością przepisów prawa²³. Odwołuje się do poglądu wyrażanego już przez Arystotelesa, że norma prawna nie wyznacza jednoznacznie sposobu swojego zastosowania. Wróblewski odnajduje przyczynę nieokreśloności znaczeniowej normy prawnej głównie w tym, że prawnik musi zająć wobec niej postawę oceniającą. Podzielany przez obu autorów sceptycyzm wobec norm prawnych prowadzi do stanowiska twierdzącego, że zastosowanie tych norm wymaga społecznego uzgodnienia, co jest zgodne z tezą społeczną pozytywizmu prawniczego. Odpowiedzi obu autorów na pytanie, co sprawia, że określone zastosowanie normy jest poprawne, są zasadniczo podobne.

Hart koncentruje swoje rozważania na regule uznawania norm za normy prawne ugruntowanej w praktyce urzędniczej. Przyjmuje, że funkcja reguły uznania polega na określeniu jedynie ogólnych warunków, które muszą spełniać

²³ Herbert L.A. Hart, *Pojęcie prawa*, przeł. J. Woleński, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 173-174.

poprawne decyzje prawne w ramach współczesnych systemów prawa²⁴. Reguła uznania wnosi pewność i wiedzę na temat wymagań prawa nie tylko sankcjonowanych przymusem, ale również dotyczących skutków czynności prawnych, czy ogólniej, planowania życia prywatnego i publicznego. Reguła uznania nie wyklucza wszelkiej niepewności, ale ją ogranicza do niektórych przypadków. Nie dotyczy przy tym jedynie formalnych kryteriów pochodzenia normy prawnej, ale również jej treści²⁵. Reguła uznania wskazuje na istnienie ustalonych w praktyce społecznej kryteriów, dzięki którym prawnicy są w stanie odróżnić normy obowiązujące prawnie od innych. Z perspektywy teorii Wróblewskiego możemy powiedzieć, że reguła uznania odsyła nas do pewnych wyznaczników formalnych, argumentów, rozumowań i reguł wykładni, których użycie pozwala zaliczyć normę do systemu prawa.

Droga, którą Wróblewski prowadzi nas do społecznych źródeł prawa wiedzie przez normatywne teorie wykładni, od nich bowiem zależy identyfikacja norm prawnych. To, że wymagają one uzgodnienia, aby owa identyfikacja mogła nastąpić, wynika z konieczności zaakceptowania normatywnej teorii wykładni. Umiejscowienie problemu uznania norm prawnych na poziomie wykładni wiąże owo uznanie z treścią norm (znacznie wyraźniej niż u Harta), a pośrednio z ich obowiązywaniem.

Pośrednictwo normatywnych teorii wykładni w uznaniu prawa wywołuje jednak szereg problemów. Z jednej strony skrywa – przynajmniej w pewnym stopniu – społeczne źródła uznania prawa za zasłoną naukowej „teoretyczności”, z drugiej strony wydobywa z całą ostrością momenty „oceny”. W efekcie do prawników (i nie tylko) kierowany jest przekaz o głębokim zrelatywizowaniu dyskursu prawniczego do ocen. Nie chcę powiedzieć, że jest to przekaz całkowicie fałszywy, jednakże może być źródłem przekonania, że porozumienie między prawnikami powinno w istocie dotyczyć wartości. Stwarza to istotny przeskok od rozwiązywania konkretnych problemów praktycznych do rozstrzygnięcia raczej abstrakcyjnych kwestii jak preferencja pewności

²⁴ Tamże, s. 345.

²⁵ Tamże, s. 330, 334.

czy elastyczności prawa. Przeskok ten jest również związany z metateoretycznym charakterem analiz Wróblewskiego. „Uwartościowanie” dóbr, ideałów, celów i interesów powoduje, że wszystko jest kwestią wyboru pomiędzy zrównanymi w pewien sposób punktami widzenia czy stanowiskami²⁶. O niektórych skutkach „używania wartości” w praktyce prawniczej wspomniałem wyżej.

W opinii Wróblewskiego samo wydobycie aksjologicznych uwarunkowań prawniczego myślenia oznacza przekroczenie pozytywizmu prawniczego. Dzisiaj, gdy nurt ten porzucił ramy pozytywizmu pierwotnego można Wróblewskiego uznać za jednego z twórców pozytywizmu wyrafinowanego. Jednakże teoria Wróblewskiego jest pod pewnymi względami anachroniczna, co jest uwarunkowane czasem, w jakim tworzył. Z dzisiejszej perspektywy brakuje w niej choćby poszukiwania przesłanek do rozstrzygnięć aksjologicznych w samym prawie, na przykład we wzorcach konstytucyjnych. Omówione wyżej odróżnienie wartości wewnętrznych i zewnętrznych utraciło na znaczeniu ze względu na zupełnie inną niż w przeszłości treść i rolę polskiej Konstytucji. Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego, choć nie tylko, odwołuje się do wartości, które niegdyś były uznawane za wartości zewnętrzne. Tymczasem mogą być one traktowane jako założone w Konstytucji wartości porządku prawnego.

²⁶ Carl Schmitt, *Tyrania wartości*, „Kronos” 2008, nr 3, s. 44, 51.